

Menekülés*

Kőrösi Zsuzsanna beszélget Kende Péterrel

– Mielőtt belefognánk a te meneküléstörténetedbe, van egy némileg értetlenkedő kérdésem. Hogyhogy 1957 január végéig vártál azzal, hogy elhagyd az országot?

– Ezt tulajdonképpen én sem egészen értem. Hiszen már november közepén könyörögtem Gimesnek, hogy menjen el, mert Kádár személy szerint megfenyegette. És akkor azt felelte, hogy felelősnek érzi magát azért, ami Magyarországon történt, ezért morális okokból nem teheti meg, hogy elmenjen, és aztán másokat vonjanak felelősségre. Az ő részéről tehát ez egy morális aktus volt. Nekem viszont azt mondta: „Te menjél el!” Én valami olyasmit válaszoltam, hogy nekem nincs annyi okom a távozásra, mint neki, és különben sincs kedvem külföldre menni. Így aztán még karácsonykor is itt voltam.

Azt hiszem, hogy karácsony után ismét elkezdtem bejárni a Külkereskedelmi Minisztériumba, már csak azért is, hogy a fizetésemhez hozzájussak. Azt hiszem, hogy aránylag elég keveset jártam be, hiszen számottevő munka nem folyt akkor még egyetlen minisztériumban sem. Inkább paláverek folytak. És a Külkereskedelmi Minisztériumban szerzett papír segítségével mentem ki

aztán január vége felé a déli határra, hogy ott átkeljek a jugoszláv határon. Ez az elhatározás bennem akkor született, amikor január közepén megkezdődtek a tömeges letartóztatások Budapesten. Fölsorolásba nem megyek bele, mert ez tőlem függetlenül is ismeretes. De amikor értesültem az első íróletartóztatásokról, továbbá arról, hogy az említett Bohó–Pozsártársaságot is letartóztatták, akkor úgy gondoltam, hogy már csak napok vannak hátra addig, hogy végül is az én nyomomra jussanak. Akkor már nyilvánvaló volt, hogy az osztrák határ nem átjárható. Ez akkor köztudomású volt. Mint ahogy volt egy rövid idő a forradalom alatt, amikor emberek taxiba ültek Budapesten, és azt mondták a sofőrnek: „Az osztrák határhoz vigyen el minket!”

Most akkor elmondok valamit, amit unokasógoromtól, Magos Gábortól tudok, s nem köztudomású, pedig hozzátartozik a modern magyar történelemhez. Magos elhatározta, hogy családotul elhagyja Magyarországot. És ezt megbeszélte többek között Aczél Györggyel is, akivel együtt dolgoztak Zemplén megyében az 1945 utáni években. Aczél volt a megyei párttitkár, Magos pedig a megyei szervezőtitkár. Jó viszonyban voltak, és ez megmaradt később is. És amikor Magos 1956 novemberében elhatározta, hogy családotul elmegy Magyarországról, szerzett egy teherautót, és Aczél-nak is felajánlotta, hogy családotul elviszi őket az osztrák határra.

* Az itt közölt részlet Kőrösi Zsuzsanna és Kozák Gyula Kende Péterrel készített, *Egy magyar republikánus életútja* című interjúkötetében jelenik meg március végén az Osiris Kiadónál.

– *És Aczél elfogadta?*

– Igen, ez volt a szándéka. Hogy családostul együtt kimenjen Nyugatra. De amikor a házuk elé megérkezett Magosék teherautója, meggondolta magát, és azt mondta, mégse mennek. Sok ilyen ember volt. Fekete Sándor is el akart menni. Ezt még jugoszláv diplomata barátaival is megbeszélte, és én pozitíve tudom, hogy várták őt Belgrádban. Fekete még a határig is elment, ott tűnődött, aztán visszafordult. Aczélék viszont még Budapesten tértek át az igenről a nemre.

– *Magosék viszont kimentek.*

– Magos előbb Gimes Juca unokanővéremet és a gyermekeit, valamint Miklós nejét és fiát vitte ki Bécsbe, majd visszajött. Sőt, részt vett az akkori kvázi ellenállási mozgalomban is. Aztán végül mind eljutottak Svájcba. Nekem ezeket már a svájci Dübendorfban mesélte el évekkel később. Az ő elindulásukról én tudtam, de a magam távozását halasztottam. Azok közé tartoztam, akik naivan abban reménykedtek (mint jó ideig Bibó István is), hogy az oroszok előbb-utóbb belátják, nem lehet folytatni azt, amit 1956 előtt csináltak, s ezért valami kompromisszumot ajánlanak az igazi Magyarországnak. Ez egyébként nem volt lázálom, hiszen Lengyelországban kompromisszumot kötöttek. Igaz, hogy ott nem volt olyan méretű forradalom, mint Magyarországon. És Lengyelországban élhető viszonyok kezdtek kialakulni. Az én legjobb tudomásom szerint a Bécsben élő Lendvai Pál is Lengyelországon keresztül jutott Nyugatra. Bibó István, aki szívjósága miatt politikailag sok tekintetben

naiv volt, nagyon sokáig gondolta a kommunistákról és a szovjet rendszerről, hogy tudatlanságból, illetve rossz gondolati pályáikon megmaradva nem tudják figyelembe venni a realitásokat. Ha tehát valaki ezeket megmagyarázza nekik, akkor észhez térnek, és módosítanak a politikájukon. Az ő memorandumaiból ezt lehet kiolvasni. Ezt arra mondom, hogy az én naivitásom talán nem is volt annyira izolált valami. Decemberben már éreztem, hogy a dolgok nem haladnak jó irányban semmilyen szempontból sem. De még mindig haboztam az elindulást illetően. A letartóztatások fölgyorsulása végül mégis arra indított, hogy elmenjek. No de hogyan? A lányom ötéves volt, a fiam pedig három és fél, amikor nekem el kellett jönnöm Magyarországról. És én úgy indultam el, hogy ők majd utánam fognak jönni, amikor kedvezőbb körülmények között lehet elhagyni az országot. Mert én már csak a jugoszláv határon szökhettem át elég nehéz körülmények között, és arról szó sem lehetett, hogy két kisgyerekekkel – egyikük beteg is volt – vájjak neki ennek az útnak.

No de hogy lehet eljutni a jugoszláv határra? A sógorom, Balog János doktor azt mondta: „A nővérem és a férje Baján élnek. Majd megbeszélem velük telefonon, hogy a sógorom jöjjön fel, és kíséren le téged Bajára autóbusszal.” Akkor már volt távolsági autóbusz-közlekedés.

– *De miért kellett ezért valakinek Budapestre jönnie? Te nem tudtál volna fölülni a buszra egyedül?*

– Én föl tudtam volna ülni, de biztosabb volt, hogy egy olyan emberrel menjek, aki Baján lakik, és kvázi így

az ő meghívására utazom. Csányinak hívták ezt az embert, aki tehát a sógorom sógora volt. A család egyébként még máig is él, és a nővérem jó kapcsolatot tart a Csányi családdal. De az a Csányi, aki engem levitt, már nem él. Most száz év körüli lenne. Csányi tehát följött, és én vele együtt szálltam buszra, és mentem Bajára. Akkor ott aludtam náluk. Másnap reggel vonattal mentünk le az egyik közeli községbe, ahonnan úgy gondoltuk, könnyen át lehet menni a határon. És most jön valami érdekes. A vonatról leszállva Csányi ugyanis azt mondta: „Menjünk a tanácselnökhöz!” Ahhoz, akit még a forradalom alatt választottak meg a község vezetőjének. Ez a forradalmi tanácselnök nagyon kedvesen fogadott minket, és azt mondta: „Van ott, a határ mentén egy gazdálkodó, akinek majd üzenni fogok, és akkor az majd magát leviszi kocsival a határig, és úgy megy át!” Így is történt. Engem pedig – egy menekülő észak-magyarországi család társaságában – levittek az említett gazdálkodóhoz, egy inkább jómódú parasztcsalád házába. A gazdálkodó pedig azt mondotta: „Szépen maradjanak itt estig, ne menjenek ki az udvarra!” És ott töltöttük bent a házban az időt, ott vacsoráztunk. Adtam neki ezer forintot, mert apám azt mondotta, hogy aki segít nekem, annak föltétlen adjak pénzt. És aztán éjjel, már úgy az éjfél utáni órákban azt mondotta ez a gazda: „Most ez egy jó pillanat! Most induljunk el!” És akkor elindultunk, és ő egy darabig vezetett minket, majd azt mondta: „Most már csak egyszerűen egyenesen menjenek ebbe az irányba, ne változtassanak irányt, és Jugoszláviába érnek!” A magyar határőrséggel nem találkoztunk. Pedig rendszeres járőrözés volt, na de ez

a gazdálkodó nagyon jól tudta, hogy mikor megy az utolsó járőr, és mikor szabad a terep. Átmentünk tehát a határon. De azt se tudta az ember, hogy most már Jugoszláviában vagyunk-e, vagy még Magyarországon. Mentünk, mentünk. Hó volt. A hóban mentünk, és nyomokat hagytunk. Ámbár a hó azért jó, mert az még éjjel is orientálja valamennyire az embert. Tehát baktattunk, egészen addig, amíg – a kora hajnali órákban volt ez – egyszer csak „Što da!” vagy valami ilyesmi hangzott fel. Nem tudom, hogy így mondják-e szerbül. Katonák vagy határőrök voltak, akik megállítottak. És látták, hogy miről van szó. Öten voltunk: az a család, akiről beszéltem, plusz én, és mintha még valaki lett volna. Mi csak annyit mondtunk, hogy „menekültek vagyunk”. Én összesen egy aktatáskával mentem, amelyben még egy rendelvény is volt a Külkereskedelmi Minisztériumtól, hogy nem is tudom, miket menjek el felügyelni. De ez nem a jugoszlávoknak szólt, inkább csak önbátorításra volt jó. Természetesen útlevellem se volt, csak magyar személyi igazolványom. Ugye, akkoriban nem hagyták az embernél az útlevelet, azt minden utazásnál külön kellett kérni. Viszont volt magyar személyi igazolványom, amely máig is megvan. Az utolsó magyar személyi igazolványom. És akkor a szerb katonák minket ott a határ mentén valamilyen eresz alá tettek, mert ráadásul hullott a hó, vagy esett az eső, és amikor már hajnali idő volt, akkor fölültettek valamilyen teherautóra, és bevittek minket Zentára, azt hiszem. Szóval én úgy emlékszem, hogy valahol Bajától keletre keltem át a határon, és onnan a jugoszláv rendőrség vagy határrendőrség autón elvitt egy városkába, ahol

volt egy ideiglenes tábor, s ahol már sokan voltak. Én itt talán két vagy három napot töltöttem. Zentára emlékszem, de lehet, hogy tévedek. Azokat, akik abban a táborban voltak, mindennap elvitték enni valahova. Aztán visszavitték őket ebbe az iskolaépület-félébe, amely be volt kerítve, és amelyet őriztek. Sokan voltunk ott, jóval többen, mint amennyi fekhely volt. Amikor először kellett lefeküdnöm, néztem, hogy ki mellé kerüljek, és láttam két szimpatikusabb embert, akik azt mondták nekem, hogy menjek oda, és megoszthatom velük az ő fekhelyüket. Úgyhogy végül is hárman voltunk azon az ágyon. Valahogyan megoldottuk. Ez tarthatott legalább két éjjel.

– *Mielőtt továbbmennénk, muszáj valamit megkérdezni: téged a határon való átkelés érzelmileg...*

– Sírtam! Sírtam bizony a szülőföld iránti érzelmeimtől. Nem azért, mert ki tudja, mi lesz velem.

– *Tehát az első táborban vagy...*

– Még az első délelőtt folyamán fölverték nagyon alaposan az adataimat. És volt egy tisztviselő ebben a városkában, aki az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága részéről vette föl az adatokat. Tehát volt egy hivatalos adminisztráció, és azon belül volt az ENSZ-nek egy képviselője, aki külön papírt készített. Ezzel kerültem rá az ENSZ menekültlistájára is. Mert – a helyi hatóságokkal összhangban – erről külön papírt vezettek. A jugoszlávok minden menekült után kaptak napi egy dollárt, tehát nekik is érdekük volt, hogy az ENSZ menekültügyi megbízottja, helyi alkalmazottja

minden egyes nevet felírjon. Tehát nekem még papírom is volt arról, hogy én regisztrált menekült vagyok. Egyszer csak, mondjuk, a második éjjel hajnalán hallok egy kiabálást: „Van itt egy Kende Péter?” Mikor jelentkeztem, azt mondták: „Azonnal öltözzön föl!” Akkor engem fölvittek Belgrád közelébe, Pancsovára, az UDBA egy székházába, amely a Duna-part közelében volt. Az UDBA volt Jugoszlávia politikai titkosrendőrsége, az ottani ÁVO. És ebbe az épületbe akkor olyan kiválasztott személyek kerültek, akiket a szerbek valamilyen szempontból érdekesnek tartottak. Kettőre máig emlékszem: Szűcs Sándorra, aki 1956-ban a záhonyi állomásfőnök volt, és Bíró Andrásra, aki máig is él. Ő akkor újságíró volt, meg a MEFESZ-nek valamilyen vezetője. Bíróval örömmel konstatáltuk, hogy jól ismerjük egymást. Ebben az UDBA-épületben tartottak engem egy-két hétig. Azt kérték tőlem, írjam le mindazt, ami velem a forradalom alatt történt.

– *Téged akkor letartóztattak?*

– Nem igazán. Bíró András – aki remekül beszélt szerbül – elérte azt, hogy ő meg én mindennap kimehesünk enni egy szomszédos kisvendéglőbe. Innen tudom, hogy a Duna-parton voltunk. És nem kísérték minket. Szóval mint félig letartóztatottak és félig nem letartóztatottak voltunk ott.

– Az nem merült föl, hogy megszöktök?

– Nem merült föl, mert tudtuk, hogy a határon úgyse tudunk átkelni. És elszökve onnan mit kez-

denénk mi Jugoszláviában? Egy-két óra alatt megtalálnak minket. Tehát mindenkitől azt kérték, hogy a vele történekről beszéljen. Tudom, hogy a záhonyi állomásfőnök nem akarta a szerbek orrára kötni, hogy milyen a záhonyi határállomás. És dicsekedett is nekem, hogy ő nem az igazat írta bele. Én azonban inkább igazat írtam, mert semmi különösebb okom nem volt arra, hogy bármit is eltitkoljak, ami velem történt. Ez különben azóta is érvényes. Én soha nem írtam valótlan dolgokat, legfeljebb akaratom ellenére. Tehát ha például kiderül, hogy nem Zenta volt az előbb említett kisváros, ez csak azért van, mert a térképen nem találtam egy olyan másikat, amelynek a neve nekem mondott volna valamit.

– *Meddig élvezhetted az UDBA vendégszeretét?*

66

– Körülbelül két hétig tartottak ott. Az ilyen diktatórikus rendszerek nem működnek valami észszerűen. Én elég hamar leírtam, amit le tudtam írni, mert az nem volt olyan hosszú. Ők nyilván elolvasták, és átküldték az illetékeseknek. De érdekes módon nem hallgattak ki, nem kérdeztek tőlem semmit. Végül is a Nagy Imre körüli magyar ellenzék már egy jó ideje kapcsolatban állt a jugoszláv diplomatákkal.

A jugoszlávok egyetlen magyar menekültet sem küldtek vissza Magyarországra. Egy kicsit naiv bizalommal voltam, nem félttem. Persze nem is éreztem jól magam. Tudtam, hogy ők az itteni politikai rendőség. De velünk abszolút korrektek voltak. Olyan rettenetesen nem is érdeklődtek az én dolgaim iránt, de azt kérték, hogy jó alaposan írjam

meg, ami a forradalom alatt történt. Utána még egy külön följegyzést is kértek arról, hogy milyen volt a *Szabad Nép* szerkesztősége. És ehhez adtak írógépet. És mindent azon írtam. Arra persze vigyáztam, hogy ne írjak úgy neveket, hogy abból gond legyen. De hogy Révai Józsefről megírjam, amit tudtam vagy gondoltam, az nem zavart engem. Viszont, hogy a *Magyar Szabadságot* kivel szerkesztettem, azt nem írtam le. Egyébként az nem is érdekelte őket! Őket a *Szabad Nép* sokkal jobban érdekelte, mint a *Magyar Szabadság*. Sőt, őket csak a *Szabad Nép* érdekelte. Valószínű, hogy nem is tudtak a *Magyar Szabadságról*. Ők abból indultak ki, hogy az ő államuk továbbra is kapcsolatban lesz a kommunista Magyarországgal, és ha az egykori központi pártlap valamikori munkatársa elmondja, hogy az hogyan működött, az nekik hasznos. Én meg nem éreztem úgy, hogy nekem olyan titkaim volnának, mint a záhonyi állomásfőnöknek, Szűcs Sándornak, aki nemzeti érzésből a térképet is hamisan rajzolta. Ezzel a sorstársammal még az emigrációban is találkoztam egyszer, meglátogattam őt Norvégiában. Őneki a vasutas voltát ott figyelembe vették, és kinevezték állomásfőnöknek. Hova? Norvégia legeslegeszakibb, a szovjet határ közelében lévő városkájába! Évekkel később. Neki már gyakorlata volt a szovjet határokkal...

– *Tehát ott vagy Belgrád közelében, a jugoszláv politikai rendőség székházában, és...*

– ...és megírom az én penzumomat. Amit tudtam a magyar viszonyokról, azt megírtam. Mert nem gondoltam,

hogy bármiféle államtitoksértést követnék el. Én államtitkokat nem is ismertem. A személyekről megírtam azt, amit a személyekről tudtam. Ők végül is látták, hogy én nem vagyok olyan érdekes, de mégis ismerem a magyar kommunista párt felső vezetőinek egy részét, hát akkor írjam le, amit azokról mesélni tudok. Hogy pontosan mit meséltem, erre ma már nem is emlékszem, de a *Szabad Népről* mint szerkesztőségről írott dolgozatomról megtartottam egy másolatot, és úgy hiszem, az a mai napig megvan nekem.

Az UDBA-tartózkodás két hete lehetőséget adott arra, hogy három nyugati követséghez eljuttassak egy-egy beutazási kérelmet. Az egyik a francia volt, a másik a svájci, a harmadik pedig Anglia. És ebből a szempontból nagy szerencse volt Pancsova. Mert abból a menekülttáborból, ahova aztán helyeztek engem, nem tudtam volna ezt így intézni. Bár onnan is lehetett postát küldeni, de hogy a fenébe tudtam volna a követségek címét megszerezni? Pancsováról viszont Bíró András segítségével föl tudtam venni a kapcsolatot három diplomáciai képvisellel, és beadtam a befogadási kérelmemet.

– *Miért ezt a hármat választottad?*

– Ennek részben családi okai voltak. Svájcot azért választottam, mert akkor már tudtam, hogy Svájc befogadta Magos Gábort és családját. Valamint Gimes Miki feleségét és gyermekét. Ezért Svájc kézenfekvő volt. Angliába azért kértem, mert Angliában élt apám egy nagyon jó barátja, Michael Polányi – Polányi Misi –, és azt hiszem, hogy apám

meg is ígérte volt nekem Budapestről való távozásomkor, hogy fog írni Polányi Mihálynak arról, hogy én szívesen mennék Angliába. És hogy adott esetben hivatkozhatok rá. Franciaországba pedig azért kértem beutazási engedélyt, mert leginkább oda akartam menni. Annak ellenére, hogy a tanulmányaim egy jelentős részét német iskolában végeztem, a mi családi beállítottságunk francia volt. Én gyerekkorom óta francia regényeket olvastam, és újságíróként a francia politikai élet nagyon foglalkoztatott. Nekem Franciaország volt a vágyaim netovábbja. Tudtam valamennyire franciául. És a szerbiai tartózkodásom során még fejlesztettem, mert egy párizsi barátom révén kaptam könyveket, egy-két francia regényt, amelyeket lelkiismeretesen elolvastam. De ez már később volt, nem Pancsován.

– *És hol volt a menekülttábor, ahová kerültél?*

– Valahol a Vajdaságban vagy attól délre, egy Indiija nevű helységben. Indiija egy nagy falu volt. Maga a tábor még Mária Terézia korában létesült, mint k. u. k. huszárlaktanya. Itt igen sok magyar menekült volt. Sok száz vagy talán ezernél is több. Nagy területe volt, sok füves réttel és számos épülettel. És hatalmas hálótermei voltak. Például az elsőben, ahová kerültem, legalább nyolcvan voltunk. Irtózatos zaj! Kibírhatatlan volt, mert fiatal srácok aludtak itt, akik kalandvágyból mentek ki. Aztán volt a tábornak egy egész más részlege, ahol a családos emberek éltek feleséggel és gyerekekkel, ahol nyugodtabb és minden valahogyan rendesebb volt. De

a magányos srácok rémesek voltak. Mármost voltunk ott négyen vagy öten, valamivel megletebb politikai menekültek, akik elmentünk a táborparancsnokhoz, és azt kértük tőle, hogy tegyen minket egy külön helyiségbe, mert egyáltalán nem tudtunk aludni ezektől a sráctól. A parancsnok betett minket egy négy- vagy ötágyas helyiségbe, ami sokat javított a helyzetünkön. A koszt viszont nagyon rossz volt. Azt, amennyire lehetett, a kevés pénzemből meg az órám eladásából (amivel még egy kis pénzt tudtam szerezni) följavítottam. Kétféle pótkosztal: szardíniakonzervekkel és csokoládéval, mert mind a kettő tápláló. A szardíniáról akkor még azt gondoltam, hogy az egy luxusétel, míg aztán Párizsba érkezve meg nem értettem, hogy a dobozos szardínia a nyugati világban bizony egy proletár étel. Azt a szegény emberek eszik. Az akkori Magyarországon ezt nem lehetett tudni. A harmincas években a gyerekzsúrokon, hogyha szardíniát tettek a szendvicstre, az fantasztikus csemege volt. Az indiai táborban ismertem meg a margarint is, és emlékszem, kellemesen lepett meg, hogy az egy jóízű dolog. Időnként még moziba is kivittek minket. A *Mezítlábas hercegnőt* Humphrey Bogarttal és Ava Gardnerrel például ott láttam. Nagyon tetszett. A cselekményt nem értettem egészen pontosan, mert az aláírások szerbhorvátul voltak. Az ilyen alkalmak, no meg a levélírás lehetősége és az érkező levelek kiosztása valahol az internálás és a menekülttábor közé helyezték az ott élőket. De zárt menekülttáborban éltünk, mert a szerbek rettegtek attól, hogy ezek a magyar menekültek kapcsolatba

kerüljenek a helyi lakossággal. Letelepedési engedélyt sem igen adtak a magyaroknak. Nagyon különleges protekció kellett ahhoz, hogy valaki ott maradjon. De énnekem persze eszem ágában sem volt ott maradni!

Egyszer meglátogattott ott egy francia újságíró, aki Berki Erzsitől hozott üzenetet. Talán még pénzt is, de könyveket bizonyosan.

– *Berki Erzsi honnan tudta, hogy te hol vagy?*

– Megírtam neki. Levelezni lehetett. Volt egy „postás”, aki minden nap kimehetett a helyi postára, és elhozta onnan a menekülttáborba érkezett leveleket. Ő egy Papp Géza nevű jogászember volt, valamilyen helyi szintű bíró a korábbi életében. Vele jóban is voltam. Egyszer nagy nevetve jött hozzám: „Képzeld, milyen levelet hoztam! »Méltóságos Dzsaváharlál Neró úrnak, India!«” Egy derék jugoszláv állampolgár levelet intézett Nehru őméltóságához, és csak annyit írt le, hogy India, akkor a jugoszláv posta ezt Indiájába kézbesítette ki előbb. Az indiai posta pedig tudta, hogy Nehru nem él a községben, akkor másutt nem lehet, mint a magyar menekülttáborban, így jutott el ez a levél a magyar menekültpostáshoz.

Ebben az „Indiában” maradtam egészen addig, amíg egyszer kora hajnalban föl nem ébresztettek, és azt nem mondták, hogy „maga most megy Belgrádba!”. Ezt megelőzőleg azonban postai úton már értesültem arról, hogy megkaptam a francia beutazási engedélyt. És a svájcit is. A kettő egyszerre érkezett meg. Úgyhogy én két beutazási ígérettel

a zsebemben, két rendőr kíséretében mentem föl vasúton Belgrádba.

– *Két ember is kellett, hogy őrizzenek?*

– Igen! Hát ez már a rendszer hülyeségére jellemző. Kísérőim elvittek egy „tranzitszállodába”, amely Belgrádban azoknak volt fönntartva, akik már kaptak valahová beutazási engedélyt. Ebben a tranzitszállodában semmiféle őrzés nem volt. Egy közönséges városi szálloda volt. Előbb elmentem a francia követségre, ahol tájékoztattak arról, hogy még egy jó hétig várnom kell a következő transzportra, amíg el tudnak küldeni Franciaországba. Utána elmentem a svájci követségre, ahol a konzullal beszéltem, akinek azt mondtam: „Nagyon köszönöm a beutazási lehetőséget, de én már előzőleg kaptam francia vízumot. Úgyhogy a svájcit nem fogom igénybe venni.” Ezt ő nagyon megköszönte. Azt mondta: „Ez az ön részéről rendkívül korrekt eljárás volt.” És ráadásul őt ugyanúgy hívták, mint engem! Candénak hívták, és engem franciául Kandénak ejtenek. Másképp a franciák nem tudják kiejteni az en-t. A Candé család híres genfi család. Jót neveltünk, amikor kezdet fogtunk. Nagyon barátságos volt, és azt mondta, hogy külön köszöni, hogy vettem a fáradságot, és elmentem a konzulátusra. A magyar menekültek többnyire nem így viselkedtek. A svájciak ugyanis egy elég nagy kontingens magyart fogadtak be, amit aztán egy kicsit megbántak. Mert mint mindenki, ők is azt gondolták, hogy akik menekülnek, azok mind politikai menekültek. De aztán azt tapasztalták, hogy a menekültek

között rengeteg kalandvágyó fiatal van, Jugoszláviában például egy egész gyűlevészhad volt belőlük.

Belgrádban a francia konzul és családja meghívott ebédre. És nagyon kedvesek voltak velem! Akkor láttam hónapok óta az első lakást belülről. Mert hiszen addig táborokban voltam.

– *Miért hívtak meg?*

– Mert kevesen kértek francia vízumot! Ők akkoriban mindenkinek, aki a szovjet világból jött, boldog-boldogtalannak készek voltak vízumot adni. De olyan magyar, aki francia vízumot kért, nagyon kevés volt. Te nem hallottál Trianonról? Mindazok, akiket más ország nem fogadott be, kénytelenségből Franciaországot választották. Aztán onnan sokan mentek tovább a tengerentúlra. Úgyhogy a transzportok elég gyorsan összejöttek. Én végül is Belgrádban csak öt-hat napot töltöttem. Úgy emlékszem, kétszer is voltam operában. És emlékszem, hogy a *Hovanscsinát* és egy Massenet-operát (talán a *Don Quijotét*) láttam. Ez április vége felé volt, mert ha jól emlékszem, április 27-én léptük át Svájc felől a francia határt. Párizsba én május 1-jén érkeztem, mert pár napig egy határközeli francia menekülttábor lakója voltam...

– *Ne ilyen nagy léptekkel! Még el sem indult a vonat...*

– Igen. Tehát én a franciákkal egy kicsit össze is barátkoztam, és amikor összeállt az a bizonyos konvoj (ez különben egy francia szó), mondták nekem, hogy az abba belekerülő embereknek – ez olyan húsz-harminc, negyven ember volt, nem tudok en-

nél pontosabb számot mondani – közös útlevelük lesz. Közös útlevel vagy helyesebben Laissez-passer egy irtózatosan nagy pergamenpapíron. És miután csak én tudok igazán franciául, ennek őrzését és kezelését rám bízják. Az én feladatom az lesz, hogy amikor kimegyünk egy országból, és bemegyünk a másikba – erre majd mindjárt rátérek –, akkor jönnek a határőrök vagy inkább vámosok (les douaniers) a nyugat-európai gyakorlatban, és akkor nekem kell fölmutatnom a közös úti okmányt. A legfontosabb, hogy együtt maradjon a csoport! És nekem kell majd ügyelni arra, hogy abból ne maradjon le senki. Hogy még akkor is, amikor a vonat hosszabb időre megáll – mint ahogy Triesztben és Milánóban hosszabb időre meg is állt –, akkor se szálljon ki senki, vagy legfeljebb a peronon maradjon. Mert ha valaki lemarad a vonatról, azon ők már nem tudnak segíteni. A szóban forgó kollektív úti okmányt tőlem el fogják venni a francia határon való átérkezéskor. Azoknak ott hagyhatom, mert attól kezdve már az ottani hatóságok rendezik a konvojt képező egyedek vagy családok helyzetét. Így is történt. Föltettek minket az esti órákban egy vonatra, amely a dél-kelet-európai vasutak „iszonyú sebességével” átcammogott Szerbián, Horvátországon és Szlovénián is, és az olasz határt Triesztnél lépte át. A vonatot történetesen Orient expresznek hívták.

– *Milyen emléket őrzöl erről az utazásról?*

– Számomra felejthetetlen pillanat volt, amikor átgördültünk Olaszországba, pontosabban Triesztbe, ahol

a vasúti pálya nagyon magasan halad egy hegyoldalban. Amikor átért a vonat, és leállt, akkor ki lehetett szállni, és akkor már a szó valódi értelmében szabad földön voltunk. Én figyelmeztettem a társaimat, hogy maradjunk szépen együtt, mert mindjárt jönnek ellenőrizni. De azért lehetett ott ácsingózni a peronon, le lehetett látni a tengerre. Nagyon szép látvány volt! Lehetett néhány háztetőt is látni, de főleg a tengerre lehetett lelátni. És mikor kisvártatva jöttek az olasz vámosok, ők is tudták, hogy van itt egy menekültcsoport. És kérdezték, hogy hol van ennek a csoportnak a felelőse. Velük már franciául tudtam érintkezni, mert annyi franciát minden olasz vámos tud, amennyi ahhoz kell, hogy én vagyok a felelős, és itt van a kollektív úti okmány. Jó sokat álldogáltunk Triesztben. A peronra valamilyen szervezettől is jöttek, hogy segítsenek. És mikor látták, hogy én vagyok a felelős, meg velem lehet beszélgetni, akkor megkérdeztem tőlük: „Mondják már, mennyiért lehet megebédelni itt, a határnak ezen az oldalán?” Azt mondták: „Ha nagyon olcsón eszel, akkor egy dollárért már meg lehet ebédelni!” Ez annyira föl-bátorított engem, hogy egy menekült-társammal együtt, akinek szintén volt egy kis pénze, és egy műveltebb ember volt, elhatároztuk, hogy megkeressük az étkezőkocsit. És bizony Velence és Milánó között meg is ebédtünk az étkezőkocsiban. Én akkor még nem voltam egy rendszeres borivó, tehát csak almalevet vagy vizet ittam az ételhez, ami szintén nem túl sokba kerülhetett. Azóta sok idő telt el! Amit az is mutat, hogy ma már nem tudok elképzelni egy ebédelést anélkül, hogy azt egy pohár vörösbor ne kísérné.